

Suomen luterilaisen kirkon oppineuvottelut Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa ja sota Ukrainassa

Ortodoksia 63 (2023), 46–75

DOI: 10.61560/ortodoksia.136078

Abstrakti

Artikkeli käsittelee sitä, miten Ukraina ja sota Ukrainassa ovat olleet esillä ja vaikuttaneet oppineuvotteluihin Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon (VOK) välillä. Vaikka oppineuvotteluissa on vältetty akuuttien poliittisten ja kirkkopoliittisten teemojen konkreettista käsittelyä, ovat maailman tapahtumat vaikuttaneet neuvotteluihin aina niiden kontekstina. Ukraina ja sen ortodoksisuudessa tapahtuneet muutokset ovat olleet yksi merkittävimmistä ulkoisista seikoista, jotka ovat vuosikymmenten saatossa heijastuneet oppineuvotteluihin. Mikä merkitys Ukrainalla on ollut oppineuvotteluille? Miten Venäjän sota Ukrainassa on vaikuttanut oppineuvotteluihin ja yhteydenpitoon kirkkojen välillä?

Artikkelissa käsittelen ensiksi Suomen luterilaisen kirkon pyrkimyksiä käydä oppineuvotteluja 2010-luvulla. Seuraavaksi tarkastelen miten Ukraina on otettu neuvotteluissa huomioon 1990-luvulta eteenpäin. Kolmanneksi selvitän miten vuonna 2022 alkanut Venäjän laajamittainen hyökkäyssota Ukrainaan on vaikuttanut Suomen luterilaisen kirkon suhtautumiseen VOK:on.

Vuonna 2022 alkanut laajamittainen sota Ukrainassa sai Suomen evankelis-luterilaisen kirkon (jatkossa luterilainen kirkko) katkaisemaan yhteytensä Venäjän ortodoksisen kirkkoon (VOK). Virallisten ekumeenisten oppineuvottelujen ohella muukin yhteistyö ja matkustaminen katkaistiin.¹ Oppineuvottelut Suomen luterilaisen kirkon ja Venäjän or-

1 Suonpää 2022.

todoksisen kirkon välillä käynnistyivät vuonna 1970 Turussa, Sinapin kurssikeskuksessa. Niiden viimeinen virallinen neuvottelukierros pidettiin vuonna 2011 Lahden Siikaniemessä. Neuvottelujen katkeaminen tai päättyminen ei ole ollut yksinomaan tai edes pääasiassa riippuvainen sodasta Ukrainassa. Silti Ukraina ja sen muutokset sen ortodoksisen kirkon kentässä ovat olleet yksi merkittävimmistä ulkoisista seikoista, jotka ovat vuosikymmenten saatossa vaikuttaneet oppineuvotteluihin.

Tämän artikkelin tehtävä on tutkia Ukrainan merkitystä kirkkojen oppineuvotteluille sekä Venäjän hyökkäyssodan merkityksiä kirkkojen suhteille. Tutkin tätä kahden alakysymyksen kautta: Mikä merkitys Ukrainalla on ollut oppineuvotteluille? Miten Venäjän sota Ukrainassa on vaikuttanut oppineuvotteluihin ja yhteydenpitoon kirkkojen välillä? Kysymyksen asettelulla voidaan saada syvempää ymmärrystä siitä, mitkä tekijät oppineuvottelujen ja suhteiden katkaisemisen taustalla vaikuttivat. Näiden tekijöiden tunnistaminen auttaa kirkkoja analysoimaan oppineuvottelujen ja muun kirkollisen yhteydenpidon suhdetta kirkkojen kansalliseen ja kansainväliseen yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.

Lähteeni koostuvat Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ulkoasiainosaston arkiston oppineuvotteluja koskevista arkistomateriaaleista, oppineuvottelujen julkaistut materiaaleista, Venäjän ortodoksisen kirkon uutis- ja tiedotusaineistosta sekä suomalaisissa medioissa julkaistuista uutisista, jotka koskevat oppineuvotteluja ja Venäjän ortodoksista kirkkoa. Artikkelini jakaantuu aineiston analyysin perusteella kolmeen osaan: ensiksi käsittelen Suomen luterilaisen kirkon pyrkimyksiä käydä oppineuvotteluja 2010-luvulla ja toiseksi sitä, miten Ukraina on otettu neuvotteluissa huomioon 1990-luvulta eteenpäin. Kolmanneksi selvitän, miten vuonna 2022 alkanut Venäjän laajamittainen hyökkäyssota Ukrainaan on vaikuttanut Suomen luterilaisen kirkon suhtautumiseen Venäjän ortodoksiseen kirkkoon.

Suomen luterilaisen kirkon ja VOK:n oppineuvottelujen historiallisen jakolinjan muodostaa Neuvostoliiton romahtaminen. Ennen Neuvostoliiton romahtamista kirkot saattoivat oppineuvotteluissaan keskittyä, poliittisen paineen takia, kirkon olemassaololle tärkeisiin opillisiin kysymyksiin esimerkiksi ehtoollisesta, pelastuksesta tai kirkko-opista, sillä Neuvostoliiton kommunistipuoluetta eivät tällai-

set asiat kiinnostaneet.² Rauha oli puolestaan teema, jonka poliittiset lataukset Venäjän ortodoksinen kirkko vahvasti tiedosti, mutta joita seurattiin tarkasti myös Suomen luterilaisessa kirkossa.³

Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen sosiaalieettisistä kysymyksistä, kuten uskonnonvapaudesta tai erilaisista ihmisoikeuksista, tuli kirkkoille keskeisiä mutta samalla myös hankalasti käsiteltäviä kysymyksiä. Samalla niin sanotut puhtaasti opilliset teemat jäivät taka-alalle.⁴ On vielä tutkimatta, kuinka paljon Suomen luterilaisessa kirkossa on ymmärretty tätä kehitystä ja myötäilty Venäjän ortodoksinen kirkon kantaa. Artikkelini pyrkii antamaan alustavia vastauksia erityisesti siitä syystä, että vuonna 2022 alkanut Venäjän hyökkäys Ukrainaan ja Venäjän ortodoksinen kirkon patriarkka Kirillin johdolla sille antama tuki sekä näkemykset Ukrainasta ovat liittyneet juuri näihin teemoihin. VOK:n johtajan, patriarkka Kirillin puheissa yksi syy sotaan Ukrainassa on lännen rappio, johon liittyvät vahvasti kysymykset muun muassa seksuaalietiikasta. Erityisesti homoseksuaalisuuden normalisointi lännessä on Kirillin mukaan vastoin aitoa kristillistä perhekäsitystä heteroseksuaalisesta ydinperheestä.⁵ Näkemys on vastoin YK:n ihmisoikeusasiakirjan näkemystä yksilön uskonnon- ja omantunnonvapaudesta, jota venäläisen ortodoksinen uskon nostaminen muiden uskontojen yläpuolelle kaventaa.⁶

Oppineuvottelut katkeavat 2010-luvulla

Suomen luterilainen kirkko kävi viimeisen kerran virallisia oppineuvotteluja VOK:n kanssa vuonna 2011. Vuonna 2012 Suomen kolme kirkollista johtajaa – luterilainen arkkipiispa, ortodoksinen arkkipiispa ja katolinen arkkipiispa – vieraili patriarkka Kirillin luona ja esitti hänelle yhdessä pyynnön saapua Suomeen vierailulle. Vierailun yhteydessä VOK esitti Suomen luterilaiselle kirkolle, että kysymyksen samaa sukupuolta olevien vihkimisestä tai siunaamisesta tulisi olla selvä. Virallisten oppineuvottelujen jatko riippuisi Suomen lu-

² Hurskainen 2013, 455–456.

³ Tuomi 2022, 390.

⁴ Hurskainen 2013, 339–340.

⁵ Stoekl & Uzlaner 2022, 66–84.

⁶ YK:n ihmisoikeusjulistus.

terilaisen kirkon vastauksesta tähän kysymykseen.⁷ Suomen laki ei tuolloin mahdollistanut samaa sukupuolta olevien vihkimistä, vaan keskustelu asiasta oli vasta käynnissä, samoin kuin keskustelu kirkon suhtautumisesta uuteen lakiin.⁸ Arkkipiispa Mäkinen näki kysymyksen samaa sukupuolta olevien liitosta kuuluvan luonnollisesti oppi-keskustelujen piiriin. Eri vaiheiden jälkeen Moskovassa pidettävien vuoden 2014 oppineuvottelujen teeman oli tarkoitus keskittyä ihmis-
käsitykseen ja kristilliseen avioliittoon.⁹

Neuvottelukierroksen valmisteluprosessissa Suomen luterilaisen kirkon puolelta tiedostettiin aiheen tulenarkuus ja riski sen epäasianmukaiseen tai jopa epäasialliseen käsittelyyn.¹⁰ Suomalaisten keskinäisessä valmistelussa silloinen arkkipiispa Kari Mäkinen painotti, että painopiste olisi oppineuvottelussa ja dialogissa: ei neuvotteluissa sinänsä.¹¹ Näkemystä voidaan pitää tuolloisessa tilanteessa suunnan muutoksena: Mäkinen ei pitänyt VOK:n kanssa käytyjä oppineuvotteluja instituutiona Suomen luterilaiselle kirkolle elintärkeänä, vaan pyrki aitoon vuorovaikutukseen vaikeasta teemasta. Lopulta varsinainen oppikeskustelu ei toteutunut. Valmisteluprosessiin liittyvien epäselvyyksien ja neuvotteluosapuolten erilaisten odotusten vuoksi VOK oli valmistellut valmiin asiakirjan, jota se tarjosi yhdessä allekirjoitettavaksi.¹² Asiakirjassa molemmat kirkot olisivat todenneet sen hetkiset omat liturgiset käytäntönsä ja teologisen perustan koskien avioliittoa, mutta asiakirjan allekirjoituksella olisi samaa sukupuolta olevien avioliiton hyväksyminen tehty mahdolliseksi myös tulevaisuudessa. Tähän vaatimukseen suomalaiset eivät suostuneet ja venäläinen osapuoli katsoi neuvottelujen jatkon mahdolltomaksi.¹³ Viralliset oppikeskustelut päättyivät, mutta yhteydenpitoa päätettiin jatkaa muilla tasoilla: asiasta voitaisiin järjestää asiantuntijaseminaari, jolloin siitä voitaisiin keskustella vapaasti. Oppineuvottelujen katkeaminen ei myöskään vaikuttanut Barentsin kirkkojen neuvoston piirissä tapahtuneeseen yhteistyöhön tai muuhun lähialueyhteistyöhön.

⁷ Karttunen 2016, 308.

⁸ Samaa sukupuolta olevien pariin vihkiminen 2.3.2017.

⁹ Karttunen 2016, 309, Hurskainen 2016.

¹⁰ KUO Valmisteluseminaari 2014.

¹¹ KUO Valmisteluseminaari 2014.

¹² Hurskainen 2016, 329–331.

¹³ Hurskainen 2016, 331–332.

Oppineuvottelujen katkeamisen ei myöskään nähty vaikuttavan stipendiohjelmaan Pietarin hengellisen akatemian kanssa.¹⁴

VOK tukeutui näkemyksessään ihmiskäsityksestä ja avioliitosta jo 2000-luvulla kehittämäänsä kansainvälisten ihmisoikeuksien uudelleentulkintaan, jossa se omi ihmisoikeuskielen tukeakseen omia nationalistisia ”perinteisiä arvojaan”, jotka suunnattiin liberaalia kansalaisyhteiskuntaa, poliittista oppositiota ja HLBT+ yhteisöä vastaan.¹⁵ Asiaa koskevaa ”ihmisoikeusdokumenttia” vuodelta 2008 VOK oli esitellyt Suomen luterilaiselle kirkolle heti sen julkaisun jälkeen, vuoden 2008 oppineuvotteluissa.¹⁶

VOK:n näkökulmasta ihmiskäsitys ei ollut asia, josta saattoi neuvotella, vaan vaihtoehto, joka jakoi kirkkoja ja muita liittolaisia ”meihin” ja ”heihin”.¹⁷ Neuvottelujen päätyttyä VOK:n ulkoasiain osaston johtaja metropoliitta Hilarion (Alfejev) totesikin kirkkoja erottavaksi tekijäksi naisten pappeuden, piispuuden ja samaa sukupuolta olevien liittojen siunaamisen. Nämä olivat hänen mukaansa vastoin kristillistä moraalia, jolle evankeliumi perustuu.¹⁸ Oppineuvottelujen päättyminen vuonna 2014 liittyi vahvasti VOK:n haluun löytää liittolaisia arvokeskustelun alueella. Se, että Suomen luterilaisen kirkon delegaatio arkkipiispa Mäkisen johdolla ei suostunut allekirjoittamaan VOK:n valmistelemaa asiakirjaa miehen ja naisen välisestä avioliitosta, osoitti, että luterilainen osapuoli ei kuulunut VOK:n määrittelemään ”meidän” ryhmään. VOK oli jo pitkään etsinyt ja käyttänyt yhteyksiään erityisesti Euroopan ja Amerikan evankelikaalisiin ja kristillisiin konservatiivisiin piireihin tuodakseen omaa perinteisten arvojen agendaansa esille Venäjän ulkopuolella.¹⁹ Suomen luterilainen kirkko ei tähän vaikutus- ja yhteistyöpiiriin halunnut kuulua.

Arvokysymysten monimutkaisuus tuli esiin toisessa kirkollisessa yhteydessä: arkkipiispa Mäkinen matkusti luterilaisen Inkerin kirkon vieraaksi Venäjälle keväällä 2014. Tuolloin Inkerin kirkko iloitsi VOK:n kanssa jakamastaan ”saumattomasta yhteistyöstä yhteisten perhearvo-

14 KUO Esityslista 2014.

15 Stoeckl 2023, 225, 228–231.

16 Ks. Reseptio 2008.

17 Stoeckl & Uzlaner 2022, 91; ks. Karttunen 2016, 308.

18 Stoeckl & Uzlaner 2022, 91; ks. Karttunen 2016, 308.

19 Stoeckl & Uzlaner 2022, 89–93; Stoeckl 2023, 232–235.

jen vakiinnuttamiseksi Venäjällä.”²⁰ Inkerin kirkon näkemys on itsenäisen, mutta se tulee suhteuttaa Venäjän vaikutusvaltaisimman kirkon asettamiin toimintaedellytyksiin. Samanmielisyys VOK:n kanssa tuki vapautta toimia, kun taas kriittisyys olisi voinut johtaa toimintavapauksien kaventumiseen. Vuonna 2022 VOK totesikin, että ne kirkot, jotka jakavat samat arvot, voidaan nähdä yhteistyökumppaneiksi Venäjällä.²¹ Inkerin kirkon piispa Ivan Laptev taas kertoi vielä tammikuussa 2022 ekumeenisten yhteyksien VOK:n kanssa toimivan hyvin.²²

Kun neuvotteluja ei pidetty vuonna 2014, VOK ja Suomen luterilainen kirkko järjestivät vuonna 2016 asiantuntijaseminaarin suljetuin ovin. Seminaarin aiheet olivat niitä, joista oli pyritty puhumaan jo vuonna 2014, eli ihmiskäsitys ja kristillinen avioliitto. Asiantuntijaseminaari toteutui alemmalla hierarkkisella tasolla kuin varsinaiset oppineuvottelut. Piispa Seppo Häkkinen kertoi seminaarista, että tapaamisessa ei ollut tavoitteena yhteisymmärrys, yhteiset teesit tai loppukommunikea. Kirkot ainoastaan esittivät omat näkemyksensä aiheesta ja keskustelivat niiden pohjalta. Häkkisen mukaan kirkkojen väliset jännitteet liittyivät siihen, miten kirkko ottaa homoseksuaalisuuden kantaa.²³ Luterilainen osapuoli siis palasi painottamaan yhteydenpitoa aidon dialogin sijaan.

Suomen luterilainen kirkko jatkoi yhteydenpitoa VOK:on läpi 2010-luvun. Vuodelle 2020 kirkot sopivat ja valmistelivat virallisen oppineuvottelukierroksen ja samalla neuvottelujen 50-vuotisjuhlaseminaarin. Tässä yhteydessä jo vuonna 2012 Suomeen kutsutun patriarkka Kirillin oli määrä saapua vierailulle.²⁴ Neuvottelukierroksen rakenne noudatti lähinnä vuoden 2016 epävirallista asiantuntijaseminaarin tapaamista. Suunniteltu juhlaseminaari oli yksipäiväinen ja neuvotteluille oli varattu kaksi ja puoli päivää.²⁵ Neuvotteluille suunniteltu aikataulu osoittaa, että esitelmien ja keskustelun pohjalta ei ollut tarkoitus päästä varsinaisiin yhteisiin muotoiluihin aiheiden pohjalta.²⁶ Arkkipiispa Kari Mäkisen vuonna 2014 painottama ajatus

20 KUO Matkaraportti 2014a.

21 ПАТ 9.3.2022, На заседании.

22 KUO Matkaraportti 2022, 3–4.

23 Rytkönen 29.2.2016.

24 Rytkönen 11.3.2020.

25 EVL 14.11.2019, Patriarkka Kirill vierailee Suomessa.

26 KUO Valmistelukokous 2019.

dialogin tärkeydestä jäi taka-alalle ja oppineuvotteluja käytettiin yhteydenpitovälineenä.

Tulkintaa tukee aina vuodesta 2012 vireillä ollut hanke patriarkka Kirillin Suomen vierailusta. Kolmen kirkkokunnan johtajien yhteisestä pyynnöstä lähtenyt hanke ennätti muuttaa useasti muotoaan vuosien aikana. Vuonna 2020 Kirillin oli lopulta määrä saapua Suomeen oppineuvottelujen edellä.²⁷ Suomen ortodoksinen kirkko, joka kuuluu Konstantinopolin ekumeeniseen patriarkaattiin, oli mukana kutsumassa Kirilliä. Konstantinopolin patriarkaatin tunnustaman Ortodoksinen kirkon Ukrainassa (OKU) synty vuoden 2019 taitteessa oli viilentänyt Moskovan ja Konstantinopolin välisiä suhteita, ja Moskova oli yksipuolisesti katkaissut ehtoolisyhteyden Konstantinopolin patriarkaattiin.²⁸ Suomen ortodoksinen kirkko pyrki kuitenkin jatkamaan sellaisia virallisia yhteyksiä VOK:n kanssa, jotka eivät liittyneet suoraan liturgiseen elämään.²⁹

Ei ole selvää, kuinka tiiviisti yhdessä Suomen luterilainen, ortodoksinen ja katolinen kirkko suunnittelivat patriarkka Kirillin saapumista Suomeen 2010-luvulla. Arkkipiispa Leon kutsuprosessiin liittyvä kommentti vuodelta 2018 on monitulkintainen. Yhtäältä hän kehotti Suomen luterilaista kirkkoa jatkamaan kutsuprosessia, toisaalta hän painotti Suomen ortodoksinen kirkon pyrkivän pitämään hyviä suhteita kaikkialle, ottamatta kantaa siihen, mikä Suomen ortodoksinen kirkon rooli kutsussa oli tuolla hetkellä.³⁰ Suomen luterilaiselle kirkolle eivät Krimin valloitus, Itä-Ukrainassa vuonna 2014 alkanut sota tai Ukrainan ortodoksisuudessa tapahtuneet muutokset vuosien 2018–2019 aikana asettaneet esteitä Kirillin vierailulle.

27 ORT 14.11.2019, Patriarkka Kirill vierailee Suomessa.

28 PAT 15.10.2018, Заявление Священного Синода.

29 Arkkipiispa Leo, Metropoliiitta Elia & Piispa Arseni 16.10.2018.

30 Toivanen & Seppälä 10.11.2018. Vuonna 2020 arkkipiispa Leo vielä iloitsi Patriarkka Kirillin tulevasta vierailusta, mutta 2022 Venäjän hyökättyä Ukrainaan Leo kertoi uudelleenarvioineensa tapaamismahdollisuutta. ORT 14.11.2019, Patriarkka Kirill vierailee Suomessa; Hattunen 23.2.2022; Miittinen 17.4.2022.

Oppineuvottelut ja Ukraina

Ukrainan merkitys Moskovan patriarkaatile juontuu historiasta: itäslaavilainen ortodoksisuus sai syntynsä 900-luvun lopussa Kiovan suuriruhtinas Vladimirin aikaan. Lisäksi noin kolmasosa Moskovan patriarkaatin seurakunnista sijaitsee Ukrainassa. Ukraina on siis historiallisesti, kulttuurisesti ja uskonnollisesti tärkeä Moskovan patriarkaatile. Seurakuntien määrä ei tosin kerro luotettavasti kirkkoon itsensä identifioivien määrästä.³¹

Oppineuvottelujen alkuvaiheessa 1970-luvulla Neuvosto-Ukrainassa toimi Moskovan patriarkaatin alainen eksarkaat, joka valtion ja kirkon yhteisten intressien vuoksi oli ainoa sallittu bysanttilainen kirkko tuolla alueella.³² Eksarkaat sai autonomisen kirkon aseman Moskovan patriarkaatin alaisena Neuvostoliiton loppuvaiheissa. Vuodesta 1990 alkaen tämä autonominen kirkko on toiminut nimellä Ukrainan ortodoksinen kirkko (UOK). Ukrainan eksarkaat ja UOK:n johtajana (1966–1992) toiminut metropoliitta Filaret (Denysenko) oli venäläisen delegaation johtajana oppineuvotteluissa vuonna 1977.³³

Oppineuvottelut heijastivat sekä Neuvostoliiton muuttunutta uskontopoliitiikkaa että uskonnonvapauden esiintuomia jännitteitä 1990-luvun taitteessa. VOK ei myöskään hyväksynyt Ukrainassa virinnyttä toivoa saada maahan omaa itsenäistä, autokefaalista, ortodoksista kirkkoa. Se ei siis hyväksynyt muita itseään ortodoksisina pitämiä kirkkoja. Näitä olivat Ukrainan autokefaalinen ortodoksinen kirkko, jonka juuret olivat 1900-luvun alussa, sekä Kiovan patriarkaatti. Jälkimmäinen syntyi Moskovan alaisen Ukrainan eksarkaatin entisen johtajan metropoliitta Filaretin ja muiden autokefaliaa ajaneiden toimesta sen jälkeen, kun UOK:lle myönnettiin ainoastaan autonomia (eikä autokefaliaa) vuonna 1990.³⁴ Mainitut kirkot eivät olleet muiden ortodoksisten kirkkojen hyväksymiä.

Oppineuvottelujen historiassa metropoliitta Filaretin lisäksi metropoliitta Volodymyrillä (Sabodan) oli tiiviit yhteydet Ukrai-

31 Shlikhta 2016, 124.

32 Denysenko 2018, luku 4.

33 Hurskainen 2013, 508.

34 Denysenko 2018, luku 5.

naan. Myös hän oli VOK:n delegaation johtajana jo 1970-luvulla.³⁵ Johtaessaan VOK:n delegaatiota oppineuvotteluissa Järvenpäässä 1992 Volodymyr sai kuulla tulleen valituksi UOK:n johtajaksi ja Kiovan metropoliitaksi.³⁶ Filaret (Denysenko) oli juuri tätä ennen pakotettu jättämään tehtävänsä Kiovan metropoliittana. Moskovan patriarkaatin alaisen ukrainalaisen kirkon edustus oli siis tavallista oppineuvotteluissa.

Neuvotteluja pidettiin myös kaksi kertaa Kiovassa: vuonna 1977 silloisen Ukrainan eksarkaan ja vuonna 1995 Moskovan alaisen UOK:n isännöimänä. Vuoden 1995 neuvottelujen teemana oli lähetys ja nationalismi. Teeman nosti esiin patriarkka Aleksii vuoden 1994 Suomen vierailun aikana. Hän puhui sekä venäläisten maahanmuuttajien huonosta kohtelusta Ukrainassa ja koko Euroopassa että ihmisoikeuksien ja uskonnonvapauden loukkauksista Ukrainassa ja Virossa.³⁷ Syytösten taustalla oli VOK:n tulkinta ortodoksisuuteen kuuluvasta ajatuksesta yhdestä piispasta yhdellä alueella. VOK käytti periaatetta todistaakseen näkemyksensä, jonka mukaan Neuvostoliiton hajoamisessa syntyneiden itsenäisten valtioiden ortodoksiset kirkot eivät voi olla erillään Moskovan patriarkaatista. VOK pyrki rajoittamaan käsitteen avulla muiden kristillisten kirkkojen ja uskontojen toimintaa Venäjän alueella.³⁸ Siksi Neuvostoliiton jälkeen Ukrainassa syntynyt tilanne, jossa useita ortodoksisia kirkkoja toimi alueella, jolla ortodoksisuus oli vaikuttanut tuhat vuotta, oli ajatuksena VOK:lle täysin mahdoton. VOK:n mukaan kaikki syntynyt monimuotoisuus oli loukkaus sen uskonnonvapautta vastaan.³⁹ VOK ei reflektoinut sitä, mitä tämä tulkinta aiheutti muille kirkkoille tai uskonnoille.

Suomen luterilainen kirkko valmistautui Kiovan 1995 oppineuvotteluihin pitämällä yhteyttä ulkoministeriöön ja suurlähetystöön Ukrainassa.⁴⁰ Näin ollen sillä oli tieto Ukrainaan, venäläiseen vähemmistöön ja VOK:n tyytymättömyyteen Ukrainan kirkolliseen kontekstiin liittyvistä kysymyksistä. Oppineuvottelujen loppuasiakirjaan ei päätynytkään venäläisten toivomaa lauselmää Ukrainan

35 Hurskainen 2013, 508.

36 Jääskeläinen 2005.

37 Hurskainen 2013, 290–291.

38 Rantsya 2021, 202.

39 Wanner & Yelensky 2019, 262–263.

40 Hurskainen 2013, 291–293.

kanonisesta kirkosta, jolla olisi tarkoitettu VOK:n yksinoikeutta Ukrainassa.⁴¹ Sitä vastoin teeseissä lukee: ”Neuvottelujen osanottajat totesivat Ukrainassa tapahtuneet suuret muutokset. Keskusteluissa kiinnitettiin huomiota Ukrainan kirkkojen tilanteeseen. Neuvottelujen osanottajat valittivat ortodoksien keskuudessa vallitsevaa hajaannusta ja ilmaisivat yhdessä toivovansa, että tämä ongelma saisi pian ratkaisunsa.”⁴² Toive ei ole vielä toteutunut. Konstantinopolin patriarkaatin 2019 tunnustama OKU ei ole tuonut tilanteeseen yksiselitteistä ratkaisua. Sitä vastoin ortodoksisen maailman sisällä on niitä kirkkoja, jotka eivät tunnusta OKU:n perustamista, niitä, jotka sen tunnustavat ja niitä, jotka eivät ole ottaneet selkeästi kantaa kumpaankaan suuntaan.⁴³ Vuoden 2018 jälkeen Ukrainassa on toiminut aiemman kolmen erilaisen ortodoksisen kirkon sijaan kaksi ortodoksista kirkkoa: UOK ja OKU.

Huomionarvoista vuoden 1995 neuvottelujen ukrainalaisesta kontekstista on, että ortodoksisten kirkkojen ulkopuolelle jäänyt Kiovan patriarkaatti pyrki luomaan neuvottelujen edellä yhteyden Suomen luterilaiseen kirkkoon suurlähetystön kautta.⁴⁴ Yhteydenottajana oli kirkon silloinen patriarkka Volodymyr (Romanyuk), joka oli 1970-luvulta tunnettu ukrainalainen uskonnollinen vastarintahahmo myös länsimaissa.⁴⁵ Suomen luterilainen kirkko ei lähtenyt rakentamaan yhteyksiä. Syynä oli todennäköisesti se, että Ukrainan kirkollisen tilanteen nähtiin olevan ortodoksien sisäinen asia. Tämä näkemys oli vallalla mm. Kirkkojen maailmanneuvostossa aina vuoteen 2022 saakka, jolloin Venäjä hyökkäsi Ukrainaan.⁴⁶

Seuraavan kerran Ukrainan ortodoksisuuden tilanne nousi esille Suomen luterilaisessa kirkossa vuonna 2014, kun Venäjä valloitti Krimin ja sota Itä-Ukrainassa alkoi. Kuten aiemmin tuli esille, Ukrainan poliittinen tilanne ja VOK:n tulkinta siitä ei ollut ratkaisevassa roolissa neuvottelujen päättymiselle. Neuvottelujen päättyminen liittyi sisällöllisesti ennemminkin VOK:n haluun haastaa lännen arvomaailmaa ja käydä monologia dialogin sijaan arvokysymyksissä. Suomen

41 Hurskainen 2013, 294–295.

42 Kiova 1995.

43 Krawchuk 2020, 464–467.

44 Hurskainen 2013, 292.

45 Ks. Laitila 2023 (tulossa). Maallikkonimeltään Vasyl Romanyuk.

46 Kornichuk 2022, 322.

luterilaisen kirkon johdossa ja ulkoasianosastolla oltiin kuitenkin tietoisia myös VOK:ssa vallinneista Ukrainaa koskevista (kirkko)poliittisista näkemyksistä.

Arkkipiispa Kari Mäkinen kävi huhtikuussa 2014 Inkerin kirkon vieraana Venäjällä. Vierailu ajoittui Krimin valtaamisen jälkeiseen aikaan, jolloin vuoden 2014 oppineuvottelukierrosta oltiin valmistelussa. Matkallaan arkkipiispa Mäkinen tapasi VOK:n edustajan, Pietarin hengellisen akatemian rehtoria piispa Amvrosin. Tuolloin Amvroso kertoi, että kirkko pyrkii pysymään poliittisen keskustelun ulkopuolella ja että kirkon tehtävä on rukoilla rauhanomaisen ratkaisun puolesta. Amvroso esitti ymmärrystä Venäjän johdolle, sillä hänen mukaansa Venäjän ja Ukrainan tilanteessa kyse oli yhteisestä historiasta.⁴⁷

Suomen luterilaisen kirkon puolelta Venäjän ja Ukrainan välistä yhteyttä kommentoi ulkoasiain osaston johtaja Kimmo Kääriäinen, joka kertoi matkan päällimmäiseksi mieleen jääneeksi asiaksi Ukrainan ja Venäjän kansojen tiiviin yhteyden – sen, että ne ovat veljeskansoja.⁴⁸ Amvroso oli muistuttanut, kuinka Ukrainassa asuu paljon venäläisiä, joten hän näki konfliktissa myös sisäisen luonteen.⁴⁹ Kääriäinen taas kommentoi, että VOK:n ulkoasiainosaston varajohtaja Filaret näki ettei avointa sotaa näiden maiden välille voi syntyä, läheisten yhteyksien ja esimerkiksi monien yksilötason perhesiteiden vuoksi.⁵⁰ Amvrosin näkemys heijasti VOK:n ”venäläinen maailma” -ajattelua tuolta ajalta. Ajattelussa ei Ukrainaa nähdä erillisenä maana vaan osana laajempaa slaavilaista yhteisöä. Vierailulla vain sivuttiin tuolloin vielä valmistella olleita oppikeskusteluja.⁵¹

47 KUO Matkaraportti 2014a.

48 Ijäs 9.4.2014.

49 KUO Matkaraportti 2014a.

50 Ijäs 9.4.2014.

51 Arkkipiispa Mäkisen delegaation vierailu Inkerin evankelisluterilaisessa kirkossa 10.–13.4.2014. Pekka Huokunan matkaraportti heinäkuulta 2014 Keski- ja Itä-Euroopan kristittyjen tapaamisesta ei mainitse mitään Ukrainan kirkollisesta tai poliittisesta tilanteesta, vaikka Huokunan mukaan paikalla oli myös ukrainalaisia protestanttisten kirkkojen edustajia. KUO Matkaraportti 2014b. Keski- ja Itä-Euroopan kristittyjen tapaaminen. Ks. Amvrosinkin ajattelua kuvaavasta ”venäläinen maailma” -narratiivista. Gaufman 2019, 57–58, 63–64. VOK:n vuonna 2000 hyväksymän Sosiaalikonseptin käsitykseen sodasta kuuluu se, että ortodoksista isänmaata puolustaessaan sotilaat puolustavat myös ortodoksista uskoa. Turunen 2006, 56.

Venäjän asenne Ukrainaan oli esillä myös oppineuvottelujen suomalaisten valmisteluseminaarissa keväällä 2014. Arkkipiispa Mäkinen totesi neuvottelujen venäläiseksi kontekstiksi ”Putinin Venäjän ja suurvaltaideologian”. Mäkinen myös totesi VOK:n suuren roolin yhteiskunnallisessa keskustelussa, kun oppineuvotteluissa keskusteltiin homoseksuaalisuudesta. Mäkisen mukaan kirkollinen ja yhteiskunnallinen arvokeskustelu eivät kuitenkaan olleet kummassakaan maassa erillään toisistaan.⁵² Sodan syttyminen Itä-Ukrainassa ja VOK:n näkemys siitä siis tiedostettiin Suomen luterilaisessa kirkossa, mutta asian ei annettu vaikuttaa negatiivisesti kirkkojen välisiin suhteisiin. Yksi syy tälle oli ehkä piispa Amvrosin arkkipiispa Mäkiselle vakuuttama seikka, että kirkko pyrki pysyttelemään poliittisen keskustelun ulkopuolella. Näin ollen Suomen luterilainen kirkko saattoi jättää poliittisen suurvaltaideologian takalalle kirkkojen välisissä suhteissa ja olla analysoimatta tarkemmin, mitä Amvrosin näkemys poliittisen keskustelun ulkopuolella oleimisesta todellisuudessa tarkoitti. Samalla luterilainen kirkko hyväksyi VOK:n aktiivisena yhteiskunnallisena vaikuttajana seksuaalietiikan kysymyksissä.⁵³

VOK ja patriarkka Kirill taiteilivat tuolloin kirkon ja valtion suhteissa venäläisen kansallisen näkökulman ja Moskovan patriarkaatin monikansallisen luonteen välillä: miehitetyllä Krimillä toimivat Moskovan alaisen UOK:n seurakunnat jäivät sen alaisuuteen, jolloin VOK saattoi korostaa UOK:n roolia Ukrainan hengellisenä yhdistäjänä vielä vuoden 2014 jälkeenkin.⁵⁴ Moskovan patriarkaatti ei siis kaikessa noudattanut Venäjän valtiojohtoon linjaa. Krimin seurakun-

52 KUO Valmisteluseminaari 2014.

53 VOK:lle oli tyypillistä painottaa epäpoliittisuuttaan vetoamalla puoluepolitiikan ulkopuolella pysymiseen jo vuoden 2000 Sosiaalikonseptista lähtien. Samaan epäpoliittisuuteen vetosi mm. Moskovan patriarkaatin alaisen Viron ortodoksisen kirkon arkkipiispa sodan 2022 aikana tuomitessaan sodan, mutta ei selväsanaisesti sotaa Ukrainassa. VOK:n käyttämän ”venäläinen maailma” ajattelun ja siten Ukrainan asema tässä ajattelussa muuttui aiempaan nähden vuoden 2014 aikana. Oppineuvottelujen valmistelukokouksen aikaan muutos oli muotoutumassa sillä kesällä 2014 Pyhä Rus ja siihen vahvasti liittyvä venäläisen maailman ideologia valjastettiin vastavoimaksi VOK:a uhkaavia ”skismaatikkoja” ja Venäjän valtion vihollisia vastaan. Ks. Suslov 2016.

54 Gaufman 2019, 57–58.

nat siirrettiin suoraan Moskovan alaisuuteen vasta keväällä 2022.⁵⁵ Vuoden 2013 Maidanin mielenosoitukset, vuoden 2014 Krimin valtaus ja Venäjän hyökkäys olivat Moskovan patriarkaatile paikka tarkistaa vuodesta 2008 asti vaalimansa ”venäläinen maailma” -ajattelun suuntaa. Kun oppineuvottelut todettiin katkenneiksi syyskuun 2014 alussa, Moskovan patriarkaatti oli jo kääntynyt selkeämmin alueellista – Venäjän, Valko-Venäjän, Ukrainan ja Moldovan – yhtenäisyyttä korostavaan argumentaatioon. Patriarkka Kirill totesikin elokuussa 2014, että Ukrainan kiistat johtuivat ”skismaattikkojen ja nationalistien” muodostamasta ongelmasta.⁵⁶ Kirillin mukaan Ukrainan tilanteessa oli siis kirkollinen ja valtiollinen kietoutuneet yhteen. Kirkon ulkoasianosaston johtaja Kimmo Kääriäinen totesi kuitenkin, ettei kiristynyt tilanne Ukrainassa vaikuttanut millään tavalla oppineuvottelujen kariutumisen taustalla.⁵⁷ Suomen luterilaisessa kirkossa ei siis nähty yhteyttä sosiaalieettisten arvokysymysten ja Ukrainaan liittyvän valtapolitiikan välillä. VOK:ssa uudessa Pyhää Rusia korostavassa argumentaatioissa Ukrainaa korostettiin alueena, jota länsi houkuttelee ja johtaa pois perinteisistä ortodoksista oikeista arvoista. Näin ollen Ukraina tarvitsi lankeemuksen tilaansa VOK:n mukanaan tuomaa ”parannusta”.⁵⁸ Ennen Maidania vallalla ollut ”venäläinen maailma” -ajattelu oli perustunut ennemminkin Rusin uskonnollisen ja kulttuurillisen yhteyden vaalimiseen, ei sen puolustamiseen. Muutoksella oli poliittiset kytköksensä.

Seuraava suuri muutos Ukrainan ortodoksisessa kentässä tapahtui vuodenvaihteessa 2018–2019. Konstantinopolin patriarkaatti tunnusti Kiovan patriarkaatin ja autokefaalisen kirkon yhdistymisessä syntyneen OKU:n kanonisen aseman. Näin ollen periaatteessa kaikki Ukrainan ortodoksit on nykyään hyväksyty osaksi maailmanlaajaa ortodoksisuutta joko Konstantinopolin patriarkaatin tai Moskovan patriarkaatin kautta. Moskovan patriarkaatti katkaisi ehtoollisyhteyden kaikkien niiden ortodoksisten kirkkojen kanssa, jotka tunnustavat tuolloin syntyneen OKU:n.

55 PAT 7.6.2022, ЖУРНАЛЫ.

56 Wanner 2022, 38.

57 Rytkönen 4.9.2014; Karttunen 2016, 312.

58 Suslov 2016.

Ukrainan moninaisesta ortodoksisuudesta tuli siis koko ortodoksisista maailmaa jakava teema.

Suomen luterilaisen kirkon kirkolliskokouksessa patriarkka Kirillin Suomen vierailun suunnittelu kytkettiin sekä ortodoksien sisäiseen kontekstiin, että Venäjän ja Ukrainan väliseen poliittiseen kontekstiin syksyllä 2018. Suomen luterilaisen kirkon ylimmässä päättävässä elimessä, kirkolliskokouksessa, esitettiin puheenvuoroja, joiden mukaan sekä patriarkan Suomen-vierailun valmistelun jatkaminen että sen keskeyttäminen tulkittaisiin poliittiseksi viestiksi Ukrainan poliittiseen ja kirkolliseen tilanteeseen. Kirkolliskokouksessa esitettiin myös, että Suomen luterilainen kirkko ei ole osapuoli Venäjän ja Ukrainan välisessä tilanteessa, eikä sen tule ryhtyä tekemään politiikkaa toimitasuunnitelmaan kirjatulla vierailulla. Patriarkka Kirillin kutsumista vastustanut ryhmittymä epäili myös, oliko kutsuun liittyen oltu yhteydessä Suomen ortodoksiseen kirkkoon ja sen arkkipiispa Leon. Luterilaisilla piispoilla ei ollut tietoa, että Suomen ortodoksinen kirkko olisi perumassa vierailua, vaikka Moskova oli katkaissut ehtoollisyhteyden Konstantinopolin patriarkaattiin ja Ukrainan tilanne kiristikin ortodoksisten kirkkojen välejä. Piispat olivat näkemyksessään oikeassa: arkkipiispa Leo vahvisti, että Suomen ortodoksinen kirkko pyrki ylläpitämään hyviä suhteita kaikkialle.⁵⁹

Ukrainan kirkkopoliittinen tilanne tiedostettiin siis Suomen luterilaisessa ja ortodoksisessa kirkossa. Luterilaisen kirkon ulkoasiainosastolla kirkkopoliittikka ja kirkollinen yhteistyö nähtiin kahtena erillisenä alueena vielä vuonna 2021. Ulkoasiainosaston mukaan Ukrainan aiheuttamaan kiistaan ja Venäjän suurvaltapoliittikkaan ei suh-tauduttu sinisilmäisesti, mutta samalla pyrittiin tekemään yhteistyötä siinä, mikä on yhteistä kirkon tehtävien hoitamisesta ja palveli kirkollisia suhteita.⁶⁰ Suomen luterilainen kirkko näki Ukrainan joko sille kuulumattomana ulkokehällisenä poliittisena kysymyksenä tai ortodoksien välisenä kirkkopoliittisena kysymyksenä.

Suomen luterilaisen kirkon uusi arkkipiispa Tapio Luoma vieraili helmikuussa 2019 patriarkka Kirillin kutsusta Moskovassa ja esitti tuolloin toiveen oppikeskustelujen jatkosta, sillä hänen mukaansa oli tärkeää, että olisi mahdollista ”vaihtaa ajatuksia ja syventyä teemoihin,

59 Toivanen & Seppälä 10.11.2018.

60 Salovaara 7.4.2021.

joiden uskomme palvelevan Kristuksen kirkkoa.”⁶¹ Yhtenä keskusteluteemana Luoma mainitsi luomakunnan tulevaisuuden ja ilmastonmuutoksen.⁶² Luoma myös uudisti patriarkalle jo vuonna 2012 esitetyn kutsun saapua Suomeen. Marraskuussa 2019 luterilainen, katolinen ja ortodoksinen kirkko Suomessa ilmoittivat, että heidän kutsuunsa oli vastattu myöntävästi ja Patriarkka Kirill saapuisi Suomeen 5.–7.5.2020 ennen oppineuvotteluja.⁶³ Koronan vuoksi asetetut matkustusrajotukset kuitenkin estivät neuvottelujen järjestämisen ja patriarkka Kirillin saapumisen Suomeen.

Matkustusrajotusten hellittäessä suomalainen delegaatio tapasi hybridikokouksessa VOK:n edustajia tammi-helmikuun vaihteessa 2022. Neuvottelujen aiheena oli sekä oppikeskustelujen jatko että patriarkka Kirillin Suomen vierailu. Uusi aika vierailulle olisi joko syksy 2022 tai kevät 2023. Neuvotteluissa venäläinen osapuoli esitti mielenkiintoa 24.1.2022 alkaneeseen oikeudenkäyntiin, jossa syytettyinä olivat Päivi Räsänen ja luterilaisen lähetyshiippakunnan piispa Juhana Pohjola. Venäjän kirkot olivat tehneet yhteisen julistuksen, jossa tuettiin suomalaisia luterilaisia näitä syytteitä vastaan. VOK:n piispa Stefan halusi kuulla suomalaisten neuvottelijoiden näkemyksen tilanteeseen ja reaktion VOK:n suhtautumiseen asiaan. Kirkkoneuvos Kimmo Kääriäinen vastasi, ettei toivo tilannetta dramatisoitavan uskonnon- ja sananvapauden rajoittamisen näkökulmasta ja että kyse oli siitä, mihin ja miten Raamattua käytetään. Räsänen Kääriäinen kertoi olevan näkyvä poliitikko. Hän näki ongelmalliseksi, jos asiaan pyritäisiin vaikuttamaan ulkopuolelta.⁶⁴

Lähteiden mukaan suomalainen delegaatio ei tehnyt eroa Suomen luterilaiseen kirkkoon kuuluvan Päivi Räsänen ja Pohjolan edustaman lähetyshiippakunnan piispan välillä. Suomen luterilainen kirkko ei näytä reagoineen selvästi siihen, että VOK toi esiin näkemyksen heidän mielestään oikeanlaisesta luterilaisuudesta, jota yhdistää tietynlaiset ”perinteiset”, arvot. Tällaista VOK:n kanssa samat arvot jakavaa luterilaisuutta venäläinen osapuoli oli myös valmis puolus-

61 EVL 28.2.2019, Arkkipiispa Luoma Moskovassa.

62 EVL 28.2.2019, Arkkipiispa Luoma Moskovassa.

63 ORT 14.11.2019, Patriarkka Kirill vierailee Suomessa; EVL 14.11.2019, Patriarkka Kirill vierailee Suomessa.

64 KUO Matkaraportti 2022, 7.

tamaan omien rajojensa ulkopuolella läntisen demokratian maassa. Se siis jatkoi jo vuodelta 2014 tuttua arvoyhteistyön etsintää. Suomen luterilaisen kirkon delegaatio ei asemoinut itseään perinteisten arvojen kannattajaksi, mutta ei myöskään nähnyt, että erilainen näkemys arvoista olisi este yhteydenpidolle.

Neuvotteluissa pappismunkki Stefan kertoi suomalaisille delegaateille, että VOK:n päähuolena oli Ukrainan kirkollinen tilanne ja sen vaikutukset muualle ortodoksiseen maailmaan.⁶⁵ Mikkelin hiippakunnan piispan Seppo Häkkisen sanoin: ”Keskustelussa ei sivuttu Venäjän valtion sotilaallisia toimia vaan käsiteltiin yksinomaan Ukrainan kirkollista tilannetta. Jälleen kerran nousi esille se, kuinka kirkkopoliittisesti jännitteinen ja vaikea tilanne on ortodoksimaailmassa.”⁶⁶ Luterilainen osapuoli näki Venäjän sotilaalliset toimet edelleen erillään kirkollisista yhteyksistä. Lisäksi Ukrainan kirkkopoliittinen tilanne kuvattiin jälleen ortodoksien sisäisenä kysymyksenä, johon ei reagoitu ja jolla ei ollut vaikutusta yhteydenpitoon VOK:n kanssa.

Sota ja oppineuvottelut

Kun sota helmikuun 24. päivänä 2022 alkoi, oli Suomen luterilaisen kirkon ja VOK:n oppineuvotteluja käyty edellisen kerran vuonna 2011. Ei kolmen vuoden välein, kuten niiden normaalina rytminä oli pidetty, vaan jo yli kymmenen vuotta sitten. VOK asettui 2014 neuvottelujen alla puolustamaan omaa ihmisoikeuskielenkäyttöään ja näin ollen kieltäytyi aidosta dialogista. Sitä vastoin Suomen luterilainen kirkko pyrki tuolloin aitoon dialogiin arvokysymyksistä, eikä ainoastaan oppineuvotteluinsti-tution jatkamiseen. Lopputuloksena oli neuvottelujen kariutuminen.

Oppineuvottelujen uudelleen lämmittelyn vuonna 2020 ei ollut tarkoitus merkitä palaamista vanhaan neuvottelukaavaan. Tavoitteena oli pitää lyhyt paripäiväinen neuvottelujen 50-vuotisjuhlaseminaari ja juhlaosio. Näytti siltä, että enää ei olisi paluuta vuonna 2011 päättyneeseen tapaan, jossa kokoonnutaan yhteen vähintään viikoksi pohtimaan teologis-yhteiskunnallisia asioita syvällisesti ja laatimaan niistä yhteisiä teesejä. Sitä vastoin Suomen luterilainen kirkko painotti 2020-luvun alus-

65 KUO Matkaraportti 2022, 6.

66 Rytkönen 3.2.2022.

sa nimenomaan keskusteluyhteyden ylläpitämistä sisällön ja todellisen dialogin kustannuksella. Näin ollen oppineuvottelujen ja patriarkka Kirillin vierailun valmistelussa vaiettiin vaikeista kysymyksistä, kuten arvokysymysten sisällöstä, Venäjän sotilaallisista toimista sekä Ukrainan ortodoksisuuden tilanteesta. Suomen luterilainen kirkko siis muutti asennoitumistaan VOK:n kanssa käytäviin neuvotteluihin vuoden 2014 jälkeen. Suomen luterilainen kirkko piti tätä lähestymistapaa oikeutettuna reilun vuosikymmenen aikana kehittyneessä tilanteessa, jossa VOK:n kontaktit läntisiin kirkkoihin olivat jatkuvasti vähentyneet. Lisäksi toimintatavalle näytti olevan myös Moskovan suurlähettiläs Antti Helanterän tuki, sillä hän kiitti kirkkoa aktiivisten Venäjä-yhteyksien hoitamisesta, jonka arvo korostui koronapandemian ja kansainvälisen poliittisen tilanteen vuoksi.⁶⁷ Yhteyksistä Ukrainaa kasvavan jännitteisessä tilanteessa ei puhuttu.

Tilanne muuttui radikaalisti alle kuukaudessa. Venäjän hyökkäyssodan alkaessa helmikuussa 2022 Suomen luterilainen kirkko reagoi jäädyttämällä suhteet VOK:on. 6. maaliskuuta kirkkohallituksen kansliapäällikkö Pekka Huokuna totesi, että: ”On sanomattakin selvää, että suhteet [Venäjään] pannaan nyt jäihin.”⁶⁸ Arkkipiispa Tapio Luoma tarkensi luterilaisen kirkon kantaa 7.3.2022: ”kirkkomme ja VOK:n välisten suhteiden ylläpitäminen edellyttää, ettei VOK anna tukeaan Venäjän laittomalle hyökkäykselle... ilman tämän ehdon täyttymistä kirkkojemme välinen yhteydenpito ei voi jatkua.”⁶⁹ Venäjän hyökkäyssota ja nimenomaan VOK:n tuki sille katkaisivat sekä oppineuvottelut että kaikenlaisen yhteydenpidon. Perusteluksi Luoma kertoi, että: ”Kun väkivaltaa perustellaan Jumalan tahdolla, ollaan peruuttamattomasti menty jonkin rajan yli.”⁷⁰

VOK:n johtaja patriarkka Kirillin ”erikoisoperaatiota” puolustavan argumentaation voi jakaa karkeasti kahteen osaan: ensinnäkin perinteisten kristillisten arvojen puolustaminen, joihin kuuluu ajatus ydinperheestä sekä tiettyjen kirkon määrittelemien arvojen noudattaminen.⁷¹ Toiseksi maantieteellisen kirkollisen alueen yhtenä-

67 KUO Matkaraportti 2022, 1.

68 Akimo 6.3.2022.

69 EVL 7.3.2022, Sota Ukrainassa.

70 Suonpää 10.3.2022.

71 Esim. Kirill 2022a 6.3.2022

syyden puolustaminen, joka perustuu historian tulkintaan VOK:n oikeudesta menneeseen Rusin alueeseen.⁷² Patriarkka Kirillille historiallinen Rus kattaa Ukrainan, Venäjän, Valko-Venäjän ja Moldovan.

Kumpikaan perusteluista ei ollut uusi. Ensimmäinen perustelu on avoin yhteistyölle samoin ajattelevien kanssa ja sen avulla VOK etsii kumppaneita omalle agendalleen niin Ukrainasta kuin muualta maailmasta.⁷³ Toinen perustelu on luonteeltaan eksklusiivinen ja tähtää VOK:n yksinvaltaan itsensä määrittelemällä Rusin alueella. Näin ollen muiden uskonnollisten yhteisöjen toiminta voisi olla mahdollista tuolla alueella ainoastaan silloin, kun yhteistyö ensimmäisen perustelun osalta toteutuu. Näistä perusteista ensimmäinen on ollut nähtävissä VOK:ssa jo 2000-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä alkaen, ja toinen perustelu vahvistui erityisesti vuoden 2014 aikana.

Suomen luterilainen kirkko tuomitsi yhteisessä linjassa Suomen ortodoksisen kirkon kanssa patriarkka Kirillin ja sitä myöten VOK:n tulkinnat sodasta Ukrainassa. Arkkipiispa Tapio Luoma ja arkkipiispa Leo kirjoittivat Helsingin Sanomien vieraskynä-palstalle yhdessä hyökkäyksen tuomitsevan tekstin. Kirjoituksessa viitataan patriarkka Kirillin sanoihin sotilaille: ”Se, että sotilaat ja koko Venäjän armeija pysyvät hyvän puolella, on ... tärkeää, koska silloin sotilaat saavat jumalallista tukea päämäärilleen”.⁷⁴ Yhteisessä kirjoituksessa todetaan: ”Sotilaat joutuvat epäilemättä ponnistelemaan ja uhrautumaan, mutta rinnastaessaan väkivallan uskonnolliseen hurskauteen patriarkka väärinkäyttää paitsi perinnettään myös kristinuskon ydintä.”⁷⁵ Kirjoituksessa on kuvattu sekä luterilainen että ortodoksinen kanta:

Kristinuskon läntisessä perinteessä puhutaan oikeutetun sodan periaatteesta... Periaatteen mukaan ainoastaan puolustussota voi olla oikeutettua, jos muita vaihtoehtoja ei enää ole ja taisteluiden avulla pystytään torjumaan vieläkin suurempaa kärsimystä. Vaikka itäisessä perinteessä ei puhuta oikeutetun sodan periaatteesta, ortodoksinen kirkko ei ole

72 Esim. Kirill 2022b 3.4.2022

73 VOK:n toiminnasta ks. Stoeckl 2023, 225.

74 Luoma & Leo 29.7.2022.

75 Luoma & Leo 29.7.2022.

vaatinut tiukan pasifistista suhtautumista sotaan. Se [ortodoksinen kirkko]... korostaa, ettei viattomien tappaminen muutu eettisesti hyväksyttäväksi valtioiden päämääristä riippumatta.⁷⁶

Näiden eri teologisten lähestymistapojen jälkeen todetaan yhdessä: ”Venäjän käymän laittoman hyökkäyssodan puolustaminen uskonnollisin perustein on uskonnon hyväksikäyttöä: se on eettisesti väärin, rikkoo yhteyttä idän ja lännen välillä sekä ennen muuta vahingoittaa ihmistä.”⁷⁷ Näyttää siltä, että todellinen sisällöllinen oppikeskustelu on käyty ikään kuin suomalaisten luterilaisen ja ortodoksisen arkkipiispan välillä – tämä ei ole ihme, onhan näidenkin kirkkojen välillä käyty virallisia oppikeskusteluja jo yli 30 vuotta. Vasta Venäjän hyökkäyssota ja VOK:n tuki sille sai suomalaiset kirkkojen johtajat puhumaan tiukasti niitä ”venäläisen maailman” ja Pyhän Rusin perustalle rakennettuja ajatuskulkuja vastaan, jotka olivat kulkeneet VOK:n argumentaatiossa mukana jo yli kymmenen vuotta.⁷⁸ Kirkkojen johtajat tuomitsivat Patriarkka Kirillin puheen kristinuskosta luopuneesta liberaalista lännestä valheellisena. Tällaisilla puheilla patriarkka antoi väärän kuvan myös lännestä, sen kirkoista sekä Ukrainasta, joka todellisuudessa edustaa suurimmalta osin idän kristillisyyttä.⁷⁹ Lännen kristillisyydestä luopumisesta todistaviin esimerkkeihin VOK:n mielestä kuuluivat esimerkiksi samaa sukupuolta olevien avioliitot. Kun oppineuvottelut VOK:n kanssa vuonna 2014 päättyivät, Suomen luterilainen kirkko vetosi juuri siihen, että VOK ei halunnut käydä aitoa dialogia. Vuonna 2022 sosiaalieettiset näkemykset muodostuivat uudelleen yhteydenpidon esteiksi, mutta vielä vahvemmin: ne tuomittiin kokonaan. Tällä kertaa VOK:lta vaadittiin sodan tukemisen lopettamista ennen kuin mitään yhteyksiä voi jatkaa.

Avoimeksi kysymykseksi Suomen luterilaiselle kirkolle jää se, riittääkö yhteyksien palauttamiselle VOK:on Venäjän käymän sodan tuomitseminen. Vai tarvitaanko yhteyksien jatkamiseen myös se, että VOK tunnustaa, etteivät länsi ja sen kirkot ole luopuneet kris-

76 Luoma & Leo 29.7.2022.

77 Luoma & Leo 29.7. 2022.

78 Esim. Suslov 2014, 69–71.

79 Luoma & Leo 29.7.2022.

tinuskosta ja on valmis asettumaan aitoon dialogiin myös ihmiskäsitystä ja ihmisarvoa koskevissa kysymyksissä? Sodan tuomitseminen on käytännön ja toiminnan tasolla toki ensimmäinen ja tärkein asia, mutta jotta jatkossa voidaan välttää valheellisten mielikuvien levitys, myös sodan oikeutuksen takana olevaan ihmiskäsitykseen ja uskonnon käyttämiseen toisen ihmisarvon mitätöimiseen pitäisi loogisesti olla rajansa. Ihmiskäsitys on yksi perustavaa laatua oleva teologinen kysymys, jonka mielivaltainen tulkinta ja sen mukaan toimiminen luo pohjaa myös sodan legitimoimiselle ja voi aiheuttaa suunnatonta kärsimystä myös siellä, missä ei käydä valtioiden välistä sotaa.

Kirkkojen maailmanneuvoston yleiskokouksessa Suomen luterilainen kirkko pyrki vaikuttamaan Ukrainaa koskevaan loppulausumaan alleviivaten Venäjän hyökkäyssodan laittomuutta ja tuomalla esiin samat argumentit kuin suomalaisten luterilaisen arkkipiispa Luoman ja ortodoksisen arkkipiispa Leon yhteisessä kirjoituksessa heinäkuussa Helsingin sanomissa: ”Laittoman hyökkäyssodan puolustaminen uskonnollisiin syihin vedoten on kirkolta uskonnon väärinkäyttöä.”⁸⁰ Tämä lausuma ei kuitenkaan päätynyt Kirkkojen maailmanneuvoston lopulliseen asiakirjaan Ukrainasta. Moskovan patriarkaatin osallistumisesta Kirkkojen maailmanneuvoston toimintaan Suomen luterilainen kirkko ei tiettävästi ole ottanut kantaa, vaikka omat kahdenväliset suhteet se onkin katkaissut sotaan vedoten.

Johtopäätökset

Olen tässä artikkelissa selvittänyt, mikä merkitys Ukrainalla on ollut VOK:n ja Suomen luterilaisen kirkon välisille oppineuvotteluille. Toiseksi tarkastelu on keskittynyt siihen, miten Venäjän sota Ukrainassa on vaikuttanut oppineuvotteluihin ja yhteydenpitoon kirkkojen välillä.

VOK on oppineuvottelujen yhteydessä käyttänyt kahta pääargumenttia, joista ensimmäinen liittyy Moskovan edustaman ortodoksisuuden ja lännen kristillisyyden väliseen väitettyyn sisällölliseen eroon arvokysymyksissä ja toinen siihen maantieteelliseen alueeseen,

80 EVL 8.9.2022, Kirkkojen maailmanneuvosto tuomitsee Venäjän hyökkäyssodan.

jolla VOK:illa on tulkintansa mukaan etuoikeus toimia. Argumentit ovat perusta myös Patriarkka Kirillin tuelle vuonna 2022 alkaneelle Venäjän hyökkäyssodalle Ukrainaan. Kumpikaan argumenteista ei ole uusi, vaan niitä on kehitetty erityisesti tällä vuosituhannella:

- Argumentti a. liittyy lännen lankeemukseen pois ”perinteisistä” tai ”kristillisistä” arvoista. Lankeemus näkyy erityisesti siinä, että länsi ja sen kirkot suhtautuvat myönteisesti homoseksuaalisuuteen.
- Argumentti b. painottaa Moskovan patriarkaatin monikansallista luonnetta ja sille varattua aluetta, joka on laajempi kuin Venäjä. Alueen perustana on muinainen Rus – ei nyky-Venäjä. Tähän alueeseen kuuluvat Venäjä, Valko-Venäjä, Ukraina ja Moldova, ja sitä yhdistää nimenomaan Moskovan patriarkaatin edustama ortodoksinen hengellisyys.

Argumentit kietoutuvat Ukrainan kohdalla yhteen, sillä VOK on väittänyt muun kuin Moskovan alaisen ortodoksisuuden Ukrainassa edustavan tai edistävän lankeamista lännen harhaan.

Oppineuvotteluissa näistä argumenteista oli ensimmäisenä esillä argumentti b., kun kirkot keskustelivat nationalismista ja uskonnonvapaudesta vuonna 1995 Kiovassa. VOK näki tuolloin ukrainalaisen nationalismin ja uskonnollisen monimuotoisuuden ongelmallisena. Sen oma monikansallisuuteen nojautuva nationalismi, joka ajoi VOK:n yksinoikeutta toimia kirkollisesti monimuotoisessa Ukrainassa, ei sen mukaan puolestaan ollut problemaattinen. Suomen luterilainen kirkko onnistui neuvottelukierroksen loppuasiakirjassa lieventämään tätä yksipuolista väitettä.

Vuonna 2014 Krimin valtaus ja Venäjän suurvaltapolitiikka olivat Suomen luterilaisen kirkon tiedossa, mutta näitä kysymyksiä ei käsitelty osana oppineuvotteluja eikä niiden ajateltu vaikuttaneen neuvottelujen katkeamiseen 2014. Koska Ukrainaa tai siihen liittyviä kirkkopoliittisia kysymyksiä venäläisestä maailmasta ei ollut kytketty Moskovaan 2014 suunnitellun neuvottelukierroksen keskusteluteemoihin, ei argumentti b:n tärkeyteen VOK:n itseymmärrykselle kiinnitetty huomiota Suomen luterilai-

sessä kirkossa. Näin ollen peruste b. ei ollut syynä oppineuvottelujen katkeamiselle.

Oppineuvottelujen katkeaminen vuonna 2014 liittyi sitä vastoin argumenttiin a. Oppineuvottelut katkesivat, koska VOK ei ollut valmis dialogiin kristillisistä arvoista, joihin kysymykset avioliitosta ja seksuaalisuudesta kytkeytyivät. VOK jakoi muut toimijat ”meihin” ja ”heihin”, jotka saattoivat valita ovatko VOK:n puolella vai sitä vastaan. Suomen luterilainen kirkko painotti neuvottelujen sisältöä enemmän kuin muotoa, eikä suostunut tarjottuun monologtiin. VOK:n tiukka pitäytyminen argumenttiin a. ja luterilaisen kirkon kieltäytyminen hyväksymästä tätä argumenttia muodostui syyksi oppineuvottelujen katkeamiselle.

Vuoden 2014 jälkeen tilanne muuttui. Suomen luterilainen kirkko ei nähnyt argumentti b:n edelleenkaan koskevan oppineuvotteluja. Argumentti a:han liittyvät erimielisyydet siirrettiin sivuun. Suomen luterilainen kirkko palasi painottamaan oppineuvottelujen muotoa sisällön kustannuksella. Oppineuvotteluja pyrittiin jatkamaan luopumalla tavoitteesta muodostaa yhteistä näkemystä keskusteltavasta aiheesta.

Kun Venäjän täysmittainen hyökkäyssota Ukrainaan 2022 alkoi, Suomen luterilainen kirkko keskeytti kaiken yhteydenpidon VOK:on vedoten argumentti b:hen. VOK:n alueellinen perustelu Moskovasta johdetun ortodoksisuuteen etuoikeutettuun asemaan Ukrainassa tuomittiin sekä luterilaisessa että ortodoksisessa kirkossa Suomessa. Oppikeskustelujen palauttaminen vaatisi VOK:lta argumentti b:n hylkäämistä. Luterilaisten aiemmin oppineuvottelujen sisällölle triviaalina pitämä VOK:n argumentti b. muodostui siis esteeksi kaikelle yhteydenpidolle.

Sodan keskellä 2022 Suomen luterilainen ja ortodoksinen arkkipiispa tuomitsivat myös VOK:n argumentin a. käsityksen lännen lankeemuksesta virheellisenä. Näin he palasivat syihin, jotka katkaisivat Suomen luterilaisen ja VOK:n oppineuvottelut vuonna 2014 ja asettuivat vastustamaan VOK:n monologia ja pyrkimyksiä jakaa ihmisiä ”meihin” ja ”heihin”. Argumentti a:ta ei kuitenkaan pidetty yhteydenpidon esteenä.

Ukraina ja sen luoma (kirkko)poliittinen konteksti oppineuvotteluille on ollut merkittävä. Suomen luterilainen kirkko näyttä reagoivan

VOK:n tukeen Venäjälle vuonna 2022 alkaneessa sodassa jämäkästi torjumalla argumentin b. Oppineuvottelujen yhteydessä 2010-luvulla Suomen luterilainen kirkko oli kuitenkin johdonmukaisesti pitänyt argumentti b:tä ainoastaan kontekstiin liittyvänä tekijänä, jolla ei ollut merkitystä kirkollisille oppineuvotteluille. Näkemys mahdollisesti kritiikittömyyden VOK:n yhteiskuntasuhteita kohtaan. Tapaus muistuttaa, ettei kirkollista keskustelua tule käydä ilman kontekstin huomioonottamista. Kirkkojen yhteiskunnallisen ja poliittisen roolin vakavasti ottaminen oppineuvotteluissa on välttämätöntä aidon dialogin saavuttamiseksi, ja se tarkoittaa muutakin kuin vaatimusta VOK:lle sodan tuomitsemisesta.

VOK on luonut ja luo Ukrainassa ja kristikunnan sisällä asetelmaa, joka jakaa ihmiset "meihin" ja "heihin" arvokysymysten perusteella. Tämä VOK:n argumenttiin a. liittyvä tapa sanoittaa VOK:n suhde länteen ja lännen kristittyihin esti oppineuvottelujen jatkumisen vuonna 2014. Suomen kansankirkkojen arkkipiispat tuomitsivat sen vuonna 2022. On selvää, että argumenttia a. ei voi sivuuttaa, jos Suomen luterilainen kirkko palaa joskus oppikeskusteluihin VOK:n kanssa. Uskalletaanko VOK:n ihmiskäsitystä ja siitä seuraavaa yksilöihin kohdistuvaa diskriminointia vastaan nousta kirkkojen välisissä yhteyksissä? VOK:n tapa vääristää ja omia kristillinen ihmisoikeuspuhe sekä pyrkimys monologiin ovat olleet vähintään yhtä tärkeitä tekijöitä sotaan johtavalla tiellä kuin suoranainen alueellinen kirkollinen valtapoliitikka. Suomen luterilaisen kirkon on harkittava mihin se erilaisia oppineuvotteluja haluaa tulevaisuudessa käyttää.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Kirkon ulkoasian osasto, Helsinki KUO

Luokittelematon arkistolähde

Arvio (2015). Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon teologisen dialogin (1970-) keskeytyminen syksyllä 2014. Arvio- ja toimenpide-ehdotukset.

Matkaraportti (2014a). Arkkipiispa Mäkisen delegaation vierailu Inkerin evankelisluterilaisessa kirkossa 10.–13.4.2014.

Matkaraportti (2014b). Pekka Huokuna 4.–6.7.2014 Wrocław, Puola

Matkaraportti (2022). Raportti matkasta Moskovaan ja Pietariin 25.–28.1.2022 Piispa Seppo Häkkinen.

Valmistelukokous (2019). Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon välisten oppikeskustelujen valmistelukokous 30.9.2019.

Valmisteluseminaari (2014). Suomen ev.-lut kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon 15. teologisen dialogin 2. valmisteluseminaari 26.5.2014 Kirkkohallituksen juhlasalissa, muistio laatinut Johanna Laine (kohdat 1–4) ja Ari Ojell (kohta 5).

Esityslista (2014). Teologisten asian toimikunta esityslista 3/2014 5.9.2014.

Internet-lähteet

Evl.fi

EVL Suomen evankelisluterilainen kirkko (2019). Arkkipiispa Luoma Moskovassa: Toivon, että oppikeskustelut Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa jatkuvat. *Evl.fi* 28.2.2019. <https://evl.fi/uutishuone/tiedotearkisto/-/items/item/26202/Arkkipiispa+Luoma+Moskovassa+Toivon+etta+oppikeskustelut+Venajan+ortodoksisen+kirkon+kanssa+jatkuvat>. Katsottu 8.9.2022.

EVL Suomen evankelisluterilainen kirkko (2019). Patriarkka Kirill vierailee Suomessa 5.–7.5.2020. *Evl.fi* 14.11.2019. <https://evl.fi/uutishuone/>

tiedotearkisto/-/items/item/29008/Patriarkka+Kirill+vierailee+Suomesa+5--7-5-2020. Katsottu 17.3.2020.

EVL Suomen evankelisluterilainen kirkko (2022). Kirkkojen maailmanneuvosto tuomitsee Venäjän hyökkäyssodan. *Evl.fi* 8.9.2022 <https://evl.fi/uutishuone/tiedotearkisto/-/items/item/45101/Kirkkojen+maailmanneuvosto+tuomitsee+Venajan+hyokkayssodan>. Katsottu 12.9.2022.

EVL Suomen evankelisluterilainen kirkko (2022). Sota Ukrainassa. Suomen evankelisluterilainen kirkko. *Evl.fi* 7.3.2022. <https://evl.fi/uutishuone/pinnalla-nyt/ukrainan-sota>. Katsottu 9.9.2022.

Patriarchia.ru

Kirill (Gundjajev) (2022a). Патриаршая проповедь в Неделю сыропустную после Литургии в Храме Христа Спасителя. *Patriarchia.ru* 6.3.2022.

<http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html>. Katsottu 8.3.2023.

Kirill (Gundjajev) (2022b). Слово Святейшего Патриарха Кирилла в Неделю 4-ю Великого поста после Литургии в главном храме Вооруженных сил РФ. *Patriarchia.ru* 3.4.2022.

<http://www.patriarchia.ru/db/text/5914188.html>. Katsottu 17.3.2023.

PAT Patriarchia.ru (2022a). На заседании научного лектория «Крапивенский 4» обсудили роль Русской Православной Церкви на международной арене. *Patriarchia.ru* 9.3.2022.

<http://www.patriarchia.ru/db/text/5907380.html>. Katsottu 9.3.2023.

PAT Patriarchia.ru (2022b). ЖУРНАЛЫ Священного Синода от 7 июня 2022 года. *Patriarchia.ru* 7.6.2022.

<http://www.patriarchia.ru/db/text/5934527.html>. Katsottu 18.3.2023.

PAT Patriarchia.ru (2018). Заявление Священного Синода Русской Православной Церкви в связи с посягательством Константинопольского Патриархата на каноническую территорию Русской Церкви. *Patriarchia.ru* 15.10.2018. <http://www.patriarchia.ru/db/text/5283708.html>. Katsottu 18.3.2023.

Ort.fi

ORT Arkkipiispa Leo, Metropoliitta Elia & Piispa Arseni (2018).

”Yksipuolinen, surullinen ja valitettava päätös”. *Ort.fi* 16.10.2018.

<https://www.ort.fi/uutishuone/2018-10-16/yksipuolinen-surullinen-ja-valitettava-paatos>. Katsottu 10.8.2023.

ORT Hattunen, Maria (2022). Puhukaamme voimakkaasti rauhan puolesta. *Ort.fi* 23.2.2022. <https://ort.fi/uutishuone/2022-02-23/puhukaamme-voimakkaasti-rauhan-puolesta>. Katsottu 9.3.2023. Katsottu 18.3.2023.

ORT Suomen ortodoksinen kirkko (2020). Patriarkka Kirill vieraillee Suomessa 5.-7.5.2020. *Ort.fi* 14.11.2019. <https://ort.fi/uutishuone/2019-11-14/patriarkka-kirill-vieraillee-suomessa-5-752020> julkaistu 14.11.2019. Katsottu 18.3.2023.

Muut painetut lähteet

Akimo, Minna (2022). Kirkkojen kannanotoilla on vahva merkitys Venäjän sodan repiessä Ukrainaa – Moskovan patriarkka kilpailee ortodoksin sieluista ja siunaa Putinin aseet. *Kaleva* 6.3.2022. <https://www.kaleva.fi/kirkkojen-kannanotoilla-on-vahva-merkitys-venajan-/4404851.%20>. Katsottu 9.9.2022.

Finlex (2017). Samaa sukupuolta olevien parien vihkiminen mahdollista maistraateissa maaliskuun alusta – parisuhteen rekisteröinti loppuu. *Finlex* 1.3.2017. <https://www.finlex.fi/fi/uutiset/344>. Katsottu 11.8.2023.

Ijäs, Johannes (2014). Vaikuttaako Ukrainan kriisi kirkkojen välisiin tapaamisiin? *Kotimaa* 9.4.2014. <https://www.kotimaa.fi/artikkeli/vaikuttaako-ukrainan-kriisi-kirkkojen-valisiin-tapaamisiin/>. Katsottu 14.3.2023.

Kiova (1995). Kiova 1995 kommunikea.

<https://evl.fi/documents/1327140/41123836/1995.pdf/e4fc4fda-53a7-1004-60dd-a375fa0b9bca>. Katsottu 8.9.2022.

Luoma, Tapio & arkkipiispa Leo (2022). Ukrainan sotaa ei saa perustella uskonnolla. *Helsingin Sanomat* 29.7.2022 <https://www.hs.fi/mielipide/art-2000008961988.html>. Katsottu 9.9.2022.

Miettinen, Satu (2022). Uskon sota. *Yle* 17.4.2022. <https://yle.fi/a/3-12403985>. Katsottu 9.3.2023.

Moskovan patriarkaatti (2000). The Basis of the Social Concept. Holy Synod of Moscow Patriarchate. <https://old.mospat.ru/en/documents/social-concepts/>. Katsottu 2.2.2023.

Rytkönen, Jussi (2014). Oppikeskustelut keskeytyivät homoseksuaalisuus-erimielisyyksiin. *Kotimaa* 4.9.2014. <https://www.kotimaa.fi/artikkeli/oppikeskustelut-keskeytyivat-homoseksuaalisuus-erimielisyyksiin/>. Katsottu 12.3.2023.

- Rytkönen, Jussi (2016). Piispa Häkkinen: ”Venäjän kirkko seuraa tarkasti Suomen kirkon avioliittokäsitystä”. *Kotimaa* 29.2.2016. <https://www.kotimaa.fi/artikkeli/piispa-hakkinen-venajan-kirkko-seuraa-tarkasti-suomen-kirkon-avioliittokasitysta/>. Katsottu 20.3.2023.
- Rytkönen, Jussi (2020). Moskovan patriarkan Kirillin vierailu Suomeen edeltää oppikeskustelujen jatkoa. *Kotimaa* 11.3.2020. <https://www.kotimaa.fi/artikkeli/moskovan-patriarkan-kirillin-vierailu-suomeen-edeltaa-oppikeskustelujen-jatkoa/>. Katsottu 17.3.2023.
- Rytkönen, Jussi (2022). Pietarista palannut piispa Seppo Häkkinen: Päivi Räsäsen oikeudenkäynti on herättänyt suurta huomiota Venäjällä. *Kotimaa* 3.2.2022. <https://www.kotimaa.fi/artikkeli/pietarista-palannut-piispa-seppo-hakkinen-paivi-rasasen-oikeudenkaynti-on-herattanyt-suurta-huomiota-venajalla/>. Katsottu 8.9.2022.
- Salovaara, Outi (2021). Moskovan patriarkka Kirill lomailee ylellisesti 150 miljoonan euron rantapalatsissaan – Raha ei ole niukka hyödyke Venäjän valtaapitävien rakennushankkeissa. *Kotimaa* 7.4.2021. <https://seura.fi/asiat/ajankohtaista/moskovan-patriarkka-kirill/>. Katsottu 8.9.2022.
- Suonpää, Samuli (2022). Sodanlietsonta johti välirikoon. *Suomen Kuvalehti* 10.3.2022. <https://suomenkuvalehti.fi/kotimaa/arkkipiispa-tylyttaa-venajan-kirkon-johtoa-kun-vakivaltaa-perustellaan-jumalan-tahdolla-joku-rajaa-on-peruuttamattomasti-ylitetty/>. Katsottu 20.8.2022
- Toivanen, Meri & Seppälä, Olli (2018). Moskovan patriarkan vierailusta äänestys kirkolliskokouksessa – näin kommentoi arkkipiispa Leo. *Kotimaa* 10.11.2018. <https://www.kotimaa.fi/artikkeli/moskovan-patriarkan-vierailusta-aanestys-kirkolliskokoukseen-nain-kommentoi-arkkipiispa-leo/>. Katsottu 13.3.2023.
- YK (1948). Ihmisoikeusjulistus. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>. Katsottu 23.8.2023.

Tutkimuskirjallisuus

- Gaufman, Elizaveta (2019). Come all ye faithful to the Russian World. Teoksessa Elizabeth Clark & Dmytro Vovk (eds.), *Religion during the Russian Ukrainian Conflict*. London: Routledge. 54–68. <https://doi.org/10.4324/9780429288463-4>

- Hurskainen, Heta (2013). *Ecumenical Social Ethics as the World Changed. Sociological Discussion in the Ecumenical Dialogue between the Russian Orthodox Church and the Evangelical Lutheran Church of Finland 1970-2008*. Diss. Itä-Suomen yliopisto. Schriften der Luther-Agricola-Gesellschaft 67. Helsinki: Luther-Agricola Society.
- Hurskainen, Heta (2016). Mistä keskustellaan ja millä tavalla? Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon oppineuvottelujen päättyminen ekumeenisen metodin näkökulmasta. *Teologinen Aikakauskirja* 121:4, 322–336.
- Hurskainen, Heta & Laitila, Teuvo (2023). *Ukraina on meidän! Kirkot ja politiikka Ukrainan ja Venäjän suhteissa*. Gaudeamus: Helsinki.
- Karttunen, Tomi (2016). Oikeutetun erilaisuuden rajoja etsimässä: Suomen evankelis-luterilaisen ja Venäjän ortodoksisen kirkon oppineuvottelujen keskeytymisen arviointia. *Teologinen Aikakauskirja* 121: 4, 306–321.
- Korniichuk, Julia (2022). Negotiating the right for external relations: the case of orthodox community in Ukraine. *Politikologija religije* 16:2, 313–333. <https://doi.org/10.54561/prj1602313k>
- Krawchuk, Andrii (2020). The Orthodox Church of Ukraine on the inert-Orthodox Agenda at Amman: the dynamics of ecclesiastical recognition. *Canadian Slavonic Papers* 62:3–4, 463–476.
- Laitila, Teuvo (2023). Fighting for Freedom of Religion, or Human Rights, or Ukrainian Nationalism? Varieties of Verbal Resistance and Ecumenism in Fr. Vasyl Romanyuk's Appeals to Soviet and Western Powers. Teoksessa Heta Hurskainen & Teuvo Laitila (toim.), *Churches in Contact and Collision: Multiple Ways of Ukrainian and Russian Churches*. Paderborn: Brill. (Tulossa)
- Rantsya, Ihor (2021). The Canonical Territory Concept and the Eastern Catholic Churches: Challenges on the Ukrainian Example. Teoksessa Vladimir Latinovic & Anastacia K. Wooden (eds.), *Stolen churches or bridges to Orthodoxy? Volume 2: Ecumenical and practical perspectives on the Orthodox and Eastern Catholic dialogue*. Cham (Switzerland): Palgrave Macmillan, 201–220. https://doi.org/10.1007/978-3-030-55458-3_12
- Reseptio (2008). *Reseptio: Kirkon ulkoasiain osaston teologisten asiain tiedotuslehti* 1/2008. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Shlikhta, Natalia (2016). Eastern Christian churches between state and society. An overview of the religious landscape in Ukraine (1989–2014). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal* 3, 123–142. <https://doi.org/10.18523/kmhj73945.2016-3.123-142>
- Stoeckl, Kristina (2014). *The Russian Orthodox Church and Human Rights*. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.1080/15570274.2016.1145468>

- Stoeckl, Kristina (2023). Traditional values, family, homeschooling: Russia and the Russian Orthodox Church. *International Journal of Constitutional Law* 21:1, 224–242. <https://doi.org/10.1093/icon/moad026>
- Stoeckl, Kristina & Uzlaner, Dmitry (2022). *The Moralists International: Russia in the Global Culture Wars*. Fordham University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv307fh49.9>. Katsottu 25.8.2023. <https://doi.org/10.2307/j.ctv307fh49.9>
- Suslov, Mikhail (2014). 'Holy Rus': The geopolitical imagination in the contemporary Russian Orthodox Church. *Russian Politics & Law* 52:3, 67–86. <https://doi.org/10.2753/RUP1061-1940520303>
- Suslov, Mikhail (2016). The Russian Orthodox Church and the crisis in Ukraine. Teoksessa Andrii Krawchuk & Thomas Bremer (toim.), *Churches in the Ukrainian Crisis*. Palgrave Macmillan, 133–162. https://doi.org/10.1007/978-3-319-34144-6_7
- Tuomi, Marita (2022). *Rauhaa ja politiikkaa: Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon käsitykset rauhasta kirkkojen oppineuvotteluissa 1970–1986 ja 1995*. Diss. Itä-Suomen yliopisto. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 191. Joensuu: University of Eastern Finland. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-4700-0>. Katsottu 23.8.2023.
- Turunen, Maija (2006). Ortodoksinen kirkko Venäjällä. *Idäntutkimus* 1/2006. 48–61.
- Wanner, Catherine (2022). *Everyday religiosity and the politics of belonging in Ukraine*. Ithaca: Cornell University Press. <https://doi.org/10.1515/9781501764967>
- Wanner, Catherine & Yelensky, Viktor (2019). Religion and the cultural geography of Ukraine. Teoksessa Ulrich Schmid & Oksana Myshlovska (eds.), *Regionalism without regions. Reconceptualizing Ukraine's heterogeneity*. Budapest: Central European University Press, 247–296. <https://doi.org/10.1515/9789633863114-010>

Abstract in English

Heta Hurskainen: *The War in Ukraine and the Theological Dialogue between the Russian Orthodox Church and the Evangelical Lutheran Church of Finland*

This article focuses on the theological dialogue between the Russian Orthodox Church (ROC) and the Evangelical Lutheran Church of Finland (ELCF). It also examines how Ukraine - and the war there - has been discussed and dealt with in the churches' relations. Although the theological dialogue has avoided acute political and church political issues, political events cannot but influence the dialogue as its context. Over the decades, the context of Ukraine and the changes that have taken place in its Orthodox churches have influenced the dialogue. What significance has Ukraine had for this dialogue? How has the Russian war against Ukraine affected the theological dialogue and communication between the churches?

First, I will examine the attempts of the ELCF to continue the dialogue with the ROC in the 2010s. Second, I will look closely at how Ukraine has been considered in the dialogue since the 1990s. Thirdly, I will explore how the Russian war against Ukraine, which began in 2002, has influenced the ELCF's attitude towards the ROC.